

DEBRECZENI ATTILA

Kazinczy emlékállító archívuma 1802–1803-ból

Sohasem lehet tudni, hogy apró filológiai adalékok mikor és hogyan vezetnek rajtuk messze túlmutató következtetésekhez. Kazinczy esetében különösen nem. Az akadémiai kéziratanyag katalógusában e megjegyzés található néhány kötetnél: „Egykorú fbk.”¹ Vagyis hogy az adott kötetek Kazinczy korából származó félbőr kötésben maradtak fenn. A Kazinczy-költemények sajtó alá rendezése során, a pálya első évtizedeinek anyagát vizsgálva minduntalan e kötetekhez volt szükség nyúlni, s a bennük található verscsomók által felvetett keletkezéstörténeti kérdések magukra a kötetekre is ráirányították a figyelmet. Igazából ekkor tűnt fel a kötetek közötti összefüggés is, először csak külső megjelenésük hasonlósága.

1. A szóban forgó kéziratok kötetek

Négy plusz egy kötetről van szó, mert a Sárospataki Református Kollégium Könyvtárában is van egy ugyanilyen. Mind egykorú félbőr kötésben maradt ránk, kettedrét méretben (magasságuk között nincs öt centiméternél nagyobb eltérés), hatosztatú gerinccel, az egyes bordákban hasonló, esetenként teljesen egyező nyomdai díszekkel, a második, illetve a második és negyedik bordában elhelyezett címszerű feliratokkal.

<i>jelzet</i>	<i>gerinccím 1.</i>	<i>gerinccím 2.</i>
MTAK M. Irod. RUI 2r 1.	Budai papirosaim.	1795
MTAK M. Irod. RUI 2r 2/I.	Studiumok 1.	
MTAK M. Irod. RUI 2r 2/II.	Studiumok 2.	
MTAK M. Irod. RUI 2r 3.	Gesszner Idylliumai	és a' Messziásnak két probaja
SpKt. K 1125.	Gesszner munkái	Budai fordításom

Budai papirosaim

A kéziratlapok tulajdonságai alapján egy egységet képviselő 1–128. oldalakon Wieland-, Brydon-, Goethe-, Metastasio- és Hollmann-fordítások következnek autográf tisztázatlanban, közöttük mindig egy vagy több üres lappal (a 106–128. között csak üres lapok

1 GERGYE László, *Kazinczy Ferenc kéziratok hagyatéka*, Bp., 1993, 116, 117, 121, 125.

vannak), ezt követően a kötet végéig más, sárgultabb színű lapokból álló egységes csomó következik, amely üres lapokkal elválasztott két részből áll. A 129–161. lapokon Klopstockról szóló, hosszú német nyelvű másolatok találhatóak, majd az üres lapok (a minőségük alapján a csomó eredeti részei), aztán a 165–177. lapokon különböző versmásolatok és fordítások.

Studiumok 1.

A kötetben sok különböző méretű és minőségű lapból álló, autográf, de eltérő kézírással készült csomó van, közülük a legterjedelmesebb az első, amely zömében Kazinczy korai verseinek harmadik összeírását (*Korai versek III.*) tartalmazza (1–38).² A csomók egy vagy több kettedrét méretű lap közé vannak kötve, amelyek azonban üresek, vagyis a különböző csomók elválasztására szolgálnak; helyenként ilyen elválasztó lapok kivágásának nyomai látszanak. Mindebből az a következtetés vonható le, hogy utólag összeállított, gyűjtélkes kötetről van szó, amelynek elemei korábban nem (vagy nem feltétlenül) tartoztak fizikailag egybe. A kötet bordázatának díszai a legfelső kivétellel megegyeznek a *Studiumok 2.* bordázatával, a felirat mindkét esetben piros mezőben áll.

Studiumok 2.

A kötetben található lapok egy csomó kivételével azonos méretűre vannak vágva, a csomók papírszíne és egyéb jellemzők alapján azonban egyértelműen megállapítható, hogy hat nagyobb egységből áll.

1a–11b	Dayka Gábor heroida-fordításainak cenzúrai példánya, Kazinczy másolatában (1792)
12a–54b	<i>A Heliconi virágok</i> 1792. évi kötetének cenzúrai példánya, Kazinczy másolatában
55a–84b	Kazinczy fogság előtti verseinek egységes autográf csomója (<i>Korai versek II.</i>)
86a–101b	<i>Ódák Klopstockból</i> , Kazinczy autográf versfordításai (sok üres lap, kisebb méret)
102a–109b	nyomtatványok (sárospataki kiadvány, 1777; színlapok, 1793–1802)
110a–145b	autográf latin és német nyelvű másolatok (kék színű papír, egységes írás)

Gesszner Idylliumai és a' Messziásnak két probaja *Gesszner munkáji. Budai fordításom*

A két kötet a gerinc bordázatában és díszében megegyezik a *Budai papirosaimmal*. Mindkét kötet önmagában egységes csomót alkot, s egységes írású, mindössze a verses Klopstock-fordítás (193–204) lapjai térnek el kicsit a megelőzőektől, mert némileg hullámosabb szélűek. Ezzel áll összhangban a címlapján álló 1792-es dátum, a megelőző

2 Kazinczy 1789–1791 között évente összeírta verseit, ezeket a csomókat a *Korai versek I., II., III.* címekkel különítjük el, a készülő kritikai kiadás alapján.

két címlap 1793-as dátumával szemben. A másik kötet címlapján a budai fogság 1795-ös dátuma található.

Az öt kötet e futólagos áttekintése alapján megállapítható, hogy nem pusztán a külsőt tekintve mutatnak feltűnő hasonlóságot, de tartalmukban is: túlnyomóan a fogság előtt vagy alatt keletkezett művek kéziratait tartalmazzák (a kivételek, mint látni fogjuk, utólagos bejegyzések). Joggal vetődhet fel mindezek alapján a kérdés: nincs-e valami összefüggés maguknak a köteteknek a keletkezési körülményei és ideje között is?

2. A két Gessner-kötet és a *Studiumok*-kötetek összefüggései

a) a *Studiumok* két kötete

E két kötet gyűjtélkes jellege miatt erősebben elkülönül a többtől, így célszerű külön vizsgálni keletkezésük körülményeit. A *Studiumok* 2. esetében bizonyosan állítható, hogy Kazinczy saját kéziratosa van szó, s hogy ez 1811-ben már egybe volt kötve. Kazinczy Horvát Istvánnak írott 1811. május 18-i levelében olvasható a következő, Szemere Pálhoz szóló kérés: „Szemerét kérem hogy feleljen Sonettjeim eránt tett kérdéseimre, ’s írja meg, Pesten vannak e már Töviseim exemplárjai, ’s a melléjek tett *Studiumok*ból írja-ki ezt: *Éjjeli harczom után* etc. ’s küldje fel.”³ Szemere május 24-én válaszol, s teljesíti Kazinczy kérését: „Megerőltetem szemeimet ’s a’ kívánt Verseket a’ Helikoni Virágokból kiírom: [...]” – itt következik a *Közös lélek* című Johannes Secundus fordítás másolata.⁴ Az adatok egyértelmű azonosításra adnak lehetőséget, hiszen a jelen *Studiumok* 2. címet viselő kötetben a 48a oldalon található az „Éjjeli harczom után...” kezdetű vers, amely a *Heliconi virágok* tervezett második kötetének része, s amelynek itt található szövege megegyezik Szemere levélbeli másolatával. A *Studiumok* cím csak a bekötött kötet gerincén szerepel, a csomókban vagy azok előtt nem, így az utalásnak a jelen formában ismert kötetre kell vonatkoznia. Megállapítható tehát, hogy a jelen kéziratosa kötet bekötve, *Studiumok* 2. címmel 1811 májusában már létezett. A másik határoló időpont meghatározásához segít a kötetben található egyik színlap 1802. október 6-i dátuma, s az, hogy az első csomót képező Dayka-fordítás Kazinczy általi kommentárja 1802. október 11-én kelt (az utólagos bejegyzések, rajzok keletkezéseit természetesen nem vesszük itt figyelembe, elkülönítésük az eredeti rétegtől egyértelmű az íráskép, illetve a késői dátumok, pl. 1814, 1828 alapján). Megállapítható tehát az is, hogy a bekötés nem történhetett korábban 1802 októberénél.

Ha viszont a *Studiumok* 2. 1802 októberé és 1811 májusa között keletkezett, akkor a sorszámozás miatt logikus a feltételezés, hogy a *Studiumok* 1. is ekkorra tehető,

3 KAZINCZY Ferenc *levelezése*, kiad. VÁCZY János, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev.), VIII, 529.

4 Uo., 539. Egy évvel későbbi, 1812. szept. 29-ei levelében pedig a *Studiumok* Vidának történt átadására utal (KazLev. X, 132.).

de legalábbis nem későbbre 1811 májusánál. Ennél korábbi időpontra látszik azonban utalni a kötet 1a oldalán található, 1804. február 4-i keltezésű autográf bejegyzés: „Most akadok elhányt papirosaim közt erre a’ dalomra. Minden hibájival írtam-bé Jegyző Könyvembe, hogy a’ most lelt papirosat elvetessem.” A szóhasználat ’bekötött könyv’-re utalhat elsősorban, de önmagában ez még nem nyújt kétségen kívüli bizonyítékot, ugyanis Kazinczy kézirat csomói gyűjteményére (pl. a *Pandektákra*) is használta időnként a jegyzőkönyv megnevezést. A bejegyzés elhelyezkedése azonban, úgy véljük, megadja az egyértelmű bizonyítékot. Említettük, hogy a csomókat üres lapok választják el, s ezek éppen ebből a célból vannak a kötetbe kötve (ahogy a Ráday Gyűjtemény Szemere Tárának kötetében is). A jelen bejegyzés a kötetet nyitó négy előzéklap közül az utolsóra van írva, tehát eredetileg elválasztásra szolgáló üres lapra, így a bejegyzés csak a kötetbe való kötetést követően kerülhetett ide, vagyis a kötetítés 1804. február 4. előtt kellett megtörténnie. Ha tehát a *Studiumok 2.* bekötetése nem történhetett 1802 októbere előtt, a *Studiumok 1.* bekötetése nem történhetett 1804 februárja után, a *Studiumok 1.* bekötetése pedig nem későbbi, mint a *Studiumok 2.*-é, akkor a két kötet összeállítását és bekötetését 1802 októbere és 1804 februárja közé tehetjük, vagyis döntően az 1803-as évre.⁵

b) a Gessner-fordítások időrendje

A Gessnertől csak az idilleket (és a Klopstock-eposz két próbafordítását) tartalmazó kötet élén, az idillfordítás címlapján Kazinczy utólagos jegyzete áll, amelyben elmondja a kézirat történetét: 1793-ban tisztázta le nyomtatási céllal, Pestre küldte Schedius Lajosnak „barátságos megvizsgálat végett” Szentmarjay Ferenc által, aki azonban nem adta át, s nála lefoglalták elfogatásakor, Kazinczy 1795. június 15-én, budai fogsága enyhültebb szakaszában kapta vissza.⁶ Kazinczy eme jegyzésének dátuma: 1802. október 11., vagyis ugyanazon a napon készült, mikor a Dayka-fordítás kéziratának történetét összefoglaló, fentebb említett jegyzet is, ami arra utal, hogy az utóbb a *Studiumok*ba sorolt kéziratok és e nagyobb terjedelmű fordítások rendezgetésének ideje egybeesett.

A másik kapcsolatot a *Studiumok* anyagával az 1. kötetben található, *Recensio* címet viselő autográf kézirat jelenti. A 99a–100a oldalakon (ugyancsak üres lapok között) található írás az 1788-ban megjelent Gessner-fordítást bírálja, s mivel ebben olyan megjegyzések állnak, melyeket másutt, például leveleiben is hangoztatott Kazinczy fordítása hibáiként, valamint az első mondatnak egy új, sehol meg nem jelent változata is szerepel 1801-es dátummal, így a szöveget nem írhatta más mint Kazinczy, vagyis önrecenzióról van szó. Az 1801-es évből legfeljebb csak az év második fele jöhet szóba az átdolgozás készítésének idejeként, november 21-i levelében is még inkább csak ígéri

5 Ezen az éven belül megemlíthetjük, hogy a május–július közötti időben zajlott le Kazinczy bécsi utazása, december elején pedig súlyos beteg lett, így e néhány hónap sem nagyon jöhet szóba szempontunkból.

6 A teljes szöveget közli Bodrogi Ferenc Máté a kritikai kiadás vonatkozó kötetében: KAZINCZY Ferenc, *Szép Literatura*, Debrecen, 2012 (a továbbiakban: SZL), 1085.

bevezését, kiadását.⁷ Aztán 1802. május 8-i levelében elküldi a mű első bekezdéseit,⁸ s a kérdéses szövegrész egy 1801-re datált kézirat⁹ változatával egyezik meg. Az önrecenziót tartalmazó csomó kötetbe rendezése, majd a bekötetés nemigen történhetett ezt megelőzően, s ez egybeesik a fentebb mondottakkal. Másrészt a két változat olyan jelentős szövegalkulást dokumentál (talán ezért jött létre e furcsa műfajú írás), amely alkalmas a többi szóban forgó Gessner-fordítás kéziratának időben való elhelyezésére is. Az alábbiakban az önrecenzió, a szóban forgó félbőr kötéses kötetek és a többi fennmaradt Gessner-fordítás első mondatait vetjük össze; persze nem lehetséges egyetlen mondat alapján megrajzolni a pontos alakulástörténetet, de most nem is ez a cél, hanem a Kazinczy által is kiemelt szövegszerű váltás időben való elhelyezése. Félkövérrel a *Studiumok*ban lévő önrecenziót, félkövér-dőlttel a szóban forgó Gessner-köteteket jelöltük (a dátumok Kazinczytól származnak), aláhúzva az előzővel való összevetés summázatát adjuk, csillaggal jelölve a szövegállapotokban bekövetkezett alapvető fordulat helyét.

MTAK RUI 2r 2/I. 99b. (1788) azonos a kassai kiadással

Nem a' vérrel béfecskendezett bátor Bajnokot, nem az ütközet pusztá helyét énekli a' víg Múzsá: rebegve szalad ő, mezei könnyű sípjával, a' fegyvercsattogás elől.

OSZK Fol. Hung. 873. / eredeti lejegyzés (?) három szó és egy ragozott alak tér el

Nem a' vérrel béfecskendezett mérész Bajnokot, nem az ütközet feldúlt helyjét énekli víg Múzsám: remegve szalad ő, mezei könnyű sípjával, a' fegyvercsattogás elől.

MTAK M. Irod. RUI 2r 3. / eredeti lejegyzés (1793) azonos az előzővel

Nem a' vérrel béfecskendezett mérész Bajnokot, nem az ütközet feldúlt helyjét énekli víg Múzsám: remegve szalad ő, mezei könnyű sípjával, a' fegyvercsattogás elől.

SpKt. K 1125. (1795. aug. 14.) négy szó eltérés az első két tagmondatban

Nem a' vérrel béfecskendezett Bajnokot, nem a' csaták' feldúlt piacát énekli enyelgő Múzsám: remegve szalad ő, mezei könnyű sípjával, a' fegyvercsattogás elől.

MTAK M. Irod. RUI 2r 3. / utólagos javítás (?) egy szó eltérés a másodikban

Nem a' vérrel béfecskendezett Bajnokot, nem a' csaták' feldúlt mezejét énekli enyelgő Múzsám: remegve szalad ő, mezei könnyű sípjával, a' fegyvercsattogás elől.

* OSZK Fol. Hung. 873. / utólagos javítás (1802 előtt)

keveri az előző hármát + először javítva a második frazeológiai egység

Nem a' vérrel béfecskendezett Bajnokot, nem az ütközet feldúlt helyjét énekli enyelgő Múzsám: remegve fut ő kis sípjával, a' fegyvercsattogás elől.

7 KazLev. II, 445.

8 Uo., 476–477.

9 MTAK K 617.

MTAK K 617. (1801) új megoldások mindegyik egységben

Nem a' vérrel mocskos bajnokot, nem a' csatáknak dúlt piacztát énekli enyelgő Múzsám: szelíden 's remegve fut ő, könnyű sípjával jobbában, a' fegyvercsattogás elől.

Kazinczy levele Kis Jánosnak, 1802. május 8. azonos az előzővel

Nem a' vérrel mocskos bajnokot, nem a' csatáknak dúlt piacztát énekli enyelgő Múzsám: szelíden 's remegve fut ő, könnyű sípjával jobbában a' fegyvercsattogás elől.

MTAK RUI 2r 2/I. 99b. (1801) két szó eltérés

Nem a' vérrel mocskos Bajnokot, a' csatáknak dúlt mezejit énekli enyelgő Múzsám: szelíden 's remegve fut ő könnyű sípjával jobbában a' fegyvercsattogás elől.

OSZK Quart. Hung. 140. (1802) egy szó eltérés az egyiktől is, másiktól is

Nem a' vérrel mocskos bajnokot, nem a' csatáknak dúlt mezejit énekli enyelgő Múzsám: szelíden 's remegve fut ő, könnyű sípjával jobbában, a' fegyvercsattogás elől.

Megállapítható, hogy a szóban forgó kötetekben lévő Gessner-fordítások egyaránt az 1801-es nagy átdolgozás előttre tehetőek, eredeti lejegyzésükben és átdolgozásokban egyaránt. Gessner minden munkáinak kötete (SpKt. K 1125) eredeti lejegyzésében a budai fogság alatt készült, a bejegyzett dátumok szerint 1795. augusztus 14. és szeptember 13. között, majd szeptember 23-ai jegyzése szerint az idilleket még egyszer átjavította, mielőtt a kéziratot testvérével hazaküldte, Brünne indulása előtt (így maradt meg számára). Amikor ez az 1801-es átdolgozás után már dokumentummá vált, nehéz pénzügyi helyzete enyhítése végett 1802. december 3-i levelében felajánlotta megvételre Festetics Györgynek,¹⁰ aki azonban elhárította az ajánlatot. Végül a sárospataki kollégium könyvtárába került a kötet, Kazinczy maga írta a címlapra 1807. január 16-án: „Szenvedéseim' emlékezetére a' Kézírást az engemet is nevelt Sáros-Pataki Iskola' becsesebb kincsei közzé tészem-le.”

A Gessnertől csak az idilleket (és a Klopstock-fordításokat) tartalmazó kötet (MTAK M. Irod. RUI 2r 3.) eredetileg 1793-ban kiadásra készült tisztázata, amelyet utólagosan a fogság alatt vagy után, de még a nagy átdolgozás előtt ugyancsak átjavított Kazinczy, ennek címlapjára írta kommentárját 1802. október 11-én, amikor azonban e példány szövegváltozata sem volt már érvényben. Az OSZK. Fol. Hung. 873. jelzetű kéziratának az eredeti lejegyzési idejét nem ismerjük, de bizonyosan korai volt, az átdolgozás itt már jelentősebb, úgy tűnik, e példányban alakul át lényegileg a fogság előtti és alatti

10 „Gyermekségem' első esztendei óta dolgozom a' Gessner Salamon Írásainak fordításokon. Budai fogságomnak 6dik hólnapjában meg engedtetett, hogy tintával és gyertyával éljek, és ez az engedelem Júniusnak 11dike óta 1795ben Sptbrnek 27dikéig tartott, midőn onnan Brünne vittek. Ezen 109 nap az Idylleket, Dafnist, az Első Hajóst, Evandert és Erasztot újra dolgoztam, 's kezembe' van a' kézírás. Ötszáz frtot kérek érte, azzal a' szabadsággal, hogy Gessnert nem Nagyságod, hanem én magam adhassam-ki, még pedig a' tavaly dolgozott fordításom szerint. Budai kézírásomat által küldöm Nagyságodnak, és ha meg engedi, a' kiadandó Gesszneremnek elébe teszem közönséges tiszteletet érdemlő nevét.” (KazLev. II, 516.)

időszakban érvényes szöveg. Ez pedig 1802 előtt vagy 1802-ben kellett történnék, mert e kéziratot Kazinczy Nagy Gábornak ajándékozta 1802-ben (Nagy Gábornak a címlapon található jegyzete szerint).

Szóban forgó két kötetünk Gessner-anyaga tehát 1802-re már dokumentummá vált, vagyis megérett az archiválásra. S az is állítható (Kazinczy októberi bejegyzése és Festeticshez írott decemberi levele alapján), hogy a kéziratrendezés, ami a kötetést megelőzte, 1802 végén megtörtént. A kötetben a gessneri idillek után következő Klopstock-fordítások kézírataira is ez kell vonatkozzék, mert a *Messziás* ezekhez képest új kidolgozását Kazinczy 1803. február 3-ról keltezte.¹¹ Hogy ekkor köttette be ezeket, vagy már korábban, egyidőben vagy külön-külön, nem tudjuk adatolni, de hogy ő maga végeztette el a kötetést, az legalább az egyik esetben bizonyos (s ez még az 1807-es elajándékozás előtt történhetett), hiszen a gerincen ott áll az egyes szám első személyű alcím: *Budai fordításom*. Akárcsak a másik, vegyes anyagú kötetben a *Budai papirosaim* főcím.

3. A *Budai papirosaim*

a) dátumok és bejegyzések az első kötetegységben

A kötet összeállítására nézve az első és legközvetlenebb adatot a címlap szolgáltatja, ahol nemcsak a *Budai papirosaim* cím szerepel, hanem a lap alján megjegyzés, dátum és aláírás is, ez azonban éppenhogy eltérő a többitől: *Familiám' Archivumáé. Széphalom Júl. 18d. 1821. Kazinczy Ferencz*. A cím és a jegyzés között a lap közepén a kötet tartalmának felsorolása áll.¹² A 2a–b lapokon ugyanezzel az írással és dátummal egy rövid bevezető szöveg olvasható, amely a kötetben található írások keletkezésének háttérét ismerteti, különös tekintettel a budai fogság 1795. június 15-én beköszöntött enyhébb szakaszára, amely alatt érintkezettek egymással a rabok, papírt és írószert tarthattak maguknál, vagyis dolgozhattak: „Így gyűltek azok, a' miket e' Kötetbe téteték.” Mindezek alapján arra gondolhatunk, hogy Kazinczy a kötetet 1821-ben állította össze és köttette egybe, archiválási céllal.

Figyelemreméltó azonban, hogy a gerincen a cím mellett az 1795-ös évszám szerepel, vagyis a fogság azon évének megnevezése, amikor Budán volt Kazinczy, s amikor a kötetbe gyűjtött fordítások, másolatok eredetileg keletkeztek. Ez azért fontos, mert a gerinc cím a kötetést idején került oda, a címlap és a bevezetés viszont akár későbbi bejegyzés is lehet – ezt a feltételezést a tinta némileg eltérő színe is megengedi, s az idézett megfogalmazás („a' miket e' Kötetbe téteték”) sem zárja ki. Ha ehhez hozzávesszük, hogy az 1821-es dátum nem egyezik a kötetben lévő igen nagy számú bejegyzés dátumainak egyikével sem, s a másik három hasonló kötésű kettedrét kötet ugyancsak

¹¹ MTAK K 616, 14a.

¹² Teljes szöveggel közli Szilágyi Márton a kritikai kiadás vonatkozó kötetében: KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, Debrecen, 2011 (a továbbiakban: FN), 45.

1802–1803-ra mutató adataival sem, akkor célszerű közelebbről megvizsgálni, mennyiben tartható az 1821-es keletkezési év a kötet létrejöttére, azaz összeállítására, bekötésére nézve. Az első kézirat egység (melynek lelegején az 1821-es bejegyzés van) részei, dátumai és kommentárjai a következők:

lapszám: műcím	a jegyzés helye	a mű keletkezése	a korai kézirat budai letisztázása	a mű budai keletkezése	a budai kézirat későbbi lemásolása
		1792–1794	1795	1795	1803
3–10: Töredék a' Wieland Gratzájából					
13–19: Az Etna. Brydon' Utazásaiból	19b	fordítottam Októb. 1793.	megigazítottam Budánn, Szeptemb. 14dikénn, 1795.		
21–36: A' Testvérek. Góthe után	21a	fordít. Regmecenn, 1792.			
	36a		Budánn, Szeptemb. 4dikénn, 1795.		
41–75a. Titus' Kegyelmissége. Metastasio után. 75b–76b levél Vincent Barco generálisnak	75a			Budai fogságombann, Júniusbann, 1795.	
	76b			Ofen, d. 31. Aug. 1795	Ér-semlyén, 10d. Apr. 1803.
78–105: Hollmann: A' Természet Oekonomiája – címlap – ajánlás Sáróy Szabó Sámuelnek – a tartalomjegyzék végén (utána mintegy 30 üres lap)	78a	fordítottam Regmeczen, 1792. –	Letisztáztam Budai fogságomban; –		azt pedig, a' mi itt következik, Ér-semlyénben, 1803.
	79ab			Budán Júl. 10d. 1795.	1803, Martiusnak 3dik napján.
	105b				Ér-semlyén, Biharban 14 Febr. 1803.

A nagyszámú bejegyzés évszámainak áttekintéséhez és értelmezéséhez a Hollmann-fordítás címlapján (78a) található bejegyzés kiváló támpontot szolgáltat, mert átfogja a bejegyzések által érintett mindhárom időszakot, a fogságot és a fogság előtti és utáni éveket: „fordítottam Regmeczen, 1792. – Letisztáztam Budai fogságomban; – azt pedig, a’ mi itt következik, Ér-semyénben, 1803.” A műhöz szóló ajánlásból (79ab) még részletesebb információkat nyerhetünk a kéziratok összefüggéseire nézve. Az eredetileg 1795. július 10-i keltezésű szöveg a második bekezdésben megszakad, s elválasztóvonal után a következő későbbi folytatás olvasható:

Eddig írtam Praefatiómat Budán, midőn Brünnebe való kiindulásom előtt a’ letisztáztott Munkának ím’ ezt az exemplárját* Budai Senator és nekünk Státus’ Rabjainak Politicus Commisariusunk, Kramerlauf Uram által Regmeczre küldöttem. [...]

*a’ Budán írt exemplárt, mellyből ím’ ezt kiírtam, Sáróy Szabó, vagy a’ mint hibásan közönségesen nevezni szokták, Szabó-Sáray Úrnak küldöttem-el, Komáromba.

Írtam Ér-Semyénben, Anyai birtokomban, Debreczenhez 5 órányira; szabadságom’ 21dik holnapjának 3dikán, 1803, Martiusnak 3dik napján.

Mindebből egyértelműen megállapítható, hogy a Hollmann-fordítás és a Barco-levél 1803 elején, február–április táján került lejegyzésre a kötetbe, vagyis ugyanabban az időkorben, mint amit a többi kötet kapcsán is megfigyelhettünk. Ekkor Kazinczy látólag archiválási munkát végzett, vagyis az archiválás így az 1821-es év mellett legalább még egy időszakra érvényes. Ebből pedig az következik, hogy a kötet összeállítását – lévén a Hollmann-fordítás az utolsó az első százoldalas egységben – 1803-ra kell tennünk, nem 1821-re, ekkorra csak a családi archívumba való helyezés gesztusa datálható. A bekötötésre nézve biztosat nem mondhatunk, de a többi kötetrel való hasonlóság alapján hajlunk arra, hogy a bekötötést ebben az esetben is az anyag összeállításának idejéhez kössük.

Az viszont kérdés, hogy mikor került lejegyzésre a Barco-levél és a Hollmann-fordítás előtti négy mű szövege. Ezek egyikénél sincsen 1803-as, vagy egyáltalán fogság utáni dátum és bejegyzés, tehát nem zárható ki, hogy eredetileg is 1795-ben Budán keletkeztek, s így a Barco-levél és a Hollmann-fordítás 1803-ban, utólag került ezek után a csomó végére. A’ *Titus’ kegyelmessége* című Metastasio-fordítás tisztázata (41a–75a) végén a „Budai fogságombann, Júniusbann, 1795.” keltezés áll, ez a keletkezés dátuma lehet, korábról, 1793-ból csak egy lapnyi verses fordítástörödéek ismert.¹³ Az OSZK-ban őrzött két másik teljes, prózában készült fordításának kéziratok közül az egyikről¹⁴ a kritikai kiadás megállapította, hogy az volt a *Budai papirosaim* tisztázatának az előzményforrása, vagyis a *Budai papirosaim* arról készült hű másolat.¹⁵ Még a dátum is ugyanebben a formában szerepel a kéziratban. Ez azért is figyelemreméltó, mert a másik

13 Lásd minderről a kritikai kiadás keletkezéstörténeti jegyzeteit a sajtó alá rendező Czibula Katalintól: KAZINCZY Ferenc, *Külföldi Játsszósín*, Debrecen, 2009, 350–352.

14 OSZK Kt. Fol. Hung. 118.

15 Ezért a kiadás a *Budai papirosaim* alapján közölte a mű szövegét, az 1821-es dátumot tekintve a keletkezés idejének.

kézirat¹⁶ datálása későbbi: 1795. július 17. Ez lehetett annak a kidolgozásnak a fogalmazványa, amelyet Barco generálisnak küldött Kazinczy azzal a céllal, hogy előadassa a pesti színjátásokkal. A *Budai papirosaim*ban lévő szöveg esetében az tehát bizonyítható, hogy Kazinczy egy korábbi, méghozzá 1795 júniusában keletkezett kéziratáról másolta, önmagában ebből azonban nem következik az is, hogy ez a másolás 1803-ban történt, mint a Barco-levélnél – lehetett ez 1795-ben is, látható, e műből is több példány készült ott a budai fogságban.

Továbbá éppen 1802 októberének közepén készült egy újabb példány, amely nem maradt fenn, csak Kazinczy Nagy Gábornak írott leveleiből van róla tudomásunk. Ez nem lehet a *Budai papirosaim* autográf példánya, mert Nagy Gábornak arról számol be Kazinczy, hogy „A’ Titust írják. A’ szüreten általadom”.¹⁷ Másnapra el is készült a másolat: „Titust küldöm. Ha úgy tetszik, közölheti az Úr Kócsy Úrral: de az exemplumot ki ne adja az Úr kezeiből, sőt hozza a’ Kóji szüretre. Ha Kócsy Úr játszani akarja, le fogom íratni számára. – Az exemplumot félttem, mert nincs meg párban nálam az igazítás szerint.”¹⁸ Tehát egy megigazított szöveg másolatáról van szó, sem ez, sem ennek előzményforrása nem maradt Kazinczynál, s még 1803. március 3-án sincs nála példány: „Indúlok Váradra. A’ karikába való üveget és papirost vettem, ’s köszönöm az Úr újbarátságát szívesen. De Titus és a’ Pray, Swieten, Cornides levele – nem említek többet – ott marada. Ha az Úr reá ér most, méltóztassék kiküldeni, mert Titus tisztáznám.”¹⁹ 1803. március 3-án azonban már a Hollmann-fordítás másolását fejezte be a *Budai papirosaim* első csomójának végére, éppen a Titus után, ami arra utal, hogy Nagy Gáborral nem erről, hanem egy újonnan dolgozott változat letisztázásáról levelez. E tény összhangban van azzal, hogy a *Budai papirosaim* tisztázata korábban, még 1795-ben készült.

Az e két fordítás előtt lévő három másik, vagyis a Wieland-, a Brydon- és a Goethe-fordítás esetében sincs közvetlen adat az 1795-ös eredeti 1803-as lemásolásáról. A Brydon- és a Goethe-fordításnál mindössze arra utalnak a keltezés tartalmazó jegyzések (19b, 21a, 36a), hogy az eredeti fordítás 1793-ban, illetve 1792-ben készült, megigazításuk pedig 1795 szeptemberében, Budán. Ezek esetében fennmaradtak korai kéziratok: Az *Etna* című Brydon-fordítás végén ugyanazzal a dátummal, ami a *Budai papirosaim*ban a mű élén áll,²⁰ A’ *Testvérek* című Goethe-fordítás esetében dátum nélkül.²¹ Mivel mindkét kézirat utólagos javítások találhatók, melyek a *Budai papirosaim* szövegállapotához vezetnek, a fogalmazvány–tisztázat jellegű kapcsolat megállapítható ezek között, de azt, hogy ezek azok a javítások, melyek Budán készültek, s így ezek az eredeti budai kéziratok, csak feltevésként (igaz, logikus feltevésként) fogalmazhatjuk meg, közvetlen filológiai bizonyíték erre nincs, s arra sem, hogy 1803-as lenne a

16 OSZK Kt. Fol. Hung. 149.

17 Nagy Gábornak, 1802. okt. 15. = KazLev. II, 497.

18 Nagy Gábornak, 1802. okt. 16. = Uo., 598.

19 Nagy Gábornak, 1803. márc. 3. = KazLev. III, 37.

20 SpKt. K 1127, 106–110.

21 MTAK M. Irod. RUI 2r 2/I., 62–71.

másolat. A Wieland *Gráciáinak* fordítástöredékét megőrző másik ismert kézirat²² nem hozható kapcsolatba a budai tisztázattal, szövege eltér, s Kazinczy késői jegyzete szerint 1793 körül készült, s 1802 körül igazított meg.

A kéziratot kötet első nagyobb egységére nézve (1–128.) azt állapíthatjuk meg tehát, hogy az adatok némileg ellentmondásos volta miatt kérdéses, az eredeti budai kéziratokkal vagy az azokról utólag készített másolatokkal van-e dolgunk. A legvalószínűbbnek azt tartjuk, hogy az eredeti 1795-ös kéziratcsomóba, a bejegyzett művek után folytatólagosan másolta be Kazinczy 1803-ban a Barco-levellet és a Hollmannfordítást, méghozzá a dátumokból megállapíthatóan fordított sorrendben. Először, februárban a Hollman-mű került oda, majd a címlap és az ajánlás márciusban, az elválasztás gyanánt a szokásos módon üresen hagyott lapokra, végül pedig áprilisban a Titus-fordításhoz tartozó Barco-levél a fordítás utolsó lapjának hátoldalán kezdve, a még üresen maradt helyre. E sorrend a folyamatos pótlások jeleként fogható fel, amikor is az eredeti kéziratot még kiegészítette más csomókban létezett, de ugyanabban az időkorban készült szövegekkel. Talán ezzel függhet össze, ha ugyan nem pusztán véletlen, hogy a kötet tartalmának 1821-es bejegyzésű felsorolásából kimaradtak, hiszen a szó szoros értelmében véve ezek nem 'budai papirosok', vagyis nem ott történt lejegyzésük. Biztosat azonban nem állíthatunk, a kötet második kézirat-egységének vizsgálata így e szempontból is fontos lehet, merthogy átfedések vannak a két egység között.

b) dátumok és bejegyzések a második kötetegységben

Ez a kötetegység a csomó fizikai tulajdonságai alapján éppúgy egybetartozik, mint az előző. Két fő része van, az első tartalmát az 1821-es bejegyzés így határozza meg: „Töredék egy Német Journálból. – Klopstock felől. Matthison után.” Ami igazán feltűnő, az a töredékesség jellege: a szöveg elválasztó üres lap nélkül, a mondat közepén kezdődik, tehát egy hiányzó szövegegység folytatása (a sok-sok üres lap előtte az előző csomó része). Ebből pedig az következik, hogy eredeti budai lejegyzésű kézirat kell legyen, mert így nem kezd el senki utólag lemásolni valamit: az eleje egyszerűen elveszhetett, s a megmaradtat köttette be Kazinczy. Ha viszont ez így van, akkor az egész második kötetfélnek eredeti budai kéziratnak kell lennie, lévén teljesen egységes a csomó. A csomó második fele Kazinczy különféle versemásolatait tartalmazza és két saját versét, mellettük több dátumot és bejegyzést. A 168–172. lapokon lévők különösen tanulságosak, ahogy az alábbi táblázatból is látható.

22 MTAK K 607, 138–154.

oldal	Cím	aláírás/bejegyzés	dátum
168ab	[cím nélküli német vers]	manus Ant. Szén. Buda 20. Jul. 1795.	július 20.
168b– 171a	A' Képzet A' Musákhöz A' Szeretők' boldogsága. Bürger után A' Tavasz A' Nefelejts virág	Versegi Versegi Versegi Versegi Versegi	
171a	Sarastro. a' Mozart és Schikaneder Varázssípjából 20. Jul. 1795.	Versegi	július 20.
171b	Papagénó és Papagéna. ugyan-onnan	Versegi	
172a	A' Szólló és a' Pap. Duetto. kettős. ugyan-onnan Ugyanaz	Batsányi (tulajdon keze.) 21. Jul. 1795. Versegi	július 21.
172ab	A' Gyénusok.	Versegi. 22. Jul. 1795.	július 22.

Félkövérrrel jelöltük azt a két verset, amely nem Kazinczy másolatában olvasható, hanem Szén Antal és Batsányi saját kezű lejegyzésében, amint Kazinczy oda is írja alájuk, egyébként a többi másolattal egyező tintával és kézírással, kivéve Batsányi nevét, mert az is eredeti aláírás. Ezt a tényt olyan fontosnak érzi, hogy a kötet élén álló tartalmi felsorolásban szintén kiemeli, s csak ezt emeli ki e részre nézve: „Énekek. – Az egyik Szén Antalnak kezével írva, ki most halálra ítéltetett közöttünk. Előbb Herczeg Eszterháznál egyike volt a' fija' Tanítójinak. – A' másik Batsányi Jánosnak kezével, 's ez az ő fordítása a' Zaubrerflöte című Operából.”²³ Maguk a Széntől és Batsányitól származó lejegyzések nem elkülönülő lapon találhatóak, folytatólagosak, tehát nem lehetnek utólag beillesztve a csomóba, s ez arra vall egyértelműen, hogy idejegyzésük a dátummal egyidejű volt, amiből pedig az következik, hogy a csomó egésze is ekkor, a budai fogság idején készült.

Ugyanakkor kérdésként vetődik fel, hogy miért csak e két vers szerepel itt idegen kézzel, Verseghy versei (és a nem tőle származó többi) miért csak Kazinczy lejegyzésében olvashatók itt, ha korabeli a csomó? Hiszen Verseghy is velük együtt volt Budán, sőt idemásolt költeményei közül kettő (*A' Szólló 's egygy Pap, A' Gyénusok*; a táblázatban kurziválva) eredeti lejegyzésben, egyező szöveggel megtalálható Kazinczy hagyatékában.²⁴ Az egylapos Verseghy-autográf dátummal van ellátva: „Die 22^a Julii 1795.”, ami ugyancsak megegyezik Kazinczy itteni másolatának dátumával, továbbá a Verseghytől kapott lapra Kazinczy saját kézzel ráírta: „Versegi Ferencz Expaulinus Misemondó Pap. Budai fogságában írta számomra: Kazinczy Fer.” Az itteni másolat nagy valószínűséggel az egylapos kézíratról készült. S van egy további, a budai fogság idejéből származó

23 A 'ki most halálra ítéltetett közöttünk' tagmondat némileg homályos, lévén hogy a jegyzés kétségen kívül 1821-es, de még ha nem is az volna, vagy egy akkori pontos másolata, akkor sem érthető a megkülönböztetés Szén halálra ítélésével kapcsolatban: ő ugyanakkor kapott kegyelmet, június 1-jén, mint Kazinczy (vö. FN, 85.).

24 OSZK Kt. An. Lit. 6580.

egy lapos Verseghy-kézirat is, amelyen az egyik vers szövegszerűen teljesen megegyezik az itt olvashatóval,²⁵ Kazinczy túldoldali, 1820-ból származó jegyzete ezúttal is megmondja, hogy a kézirat 1795 júliusában készült.²⁶

Mindezek alapján akár az is feltételezhető volna, hogy Kazinczy az eredeti kéziratokat utólag másolta be budai papirosainak csomójába, mint a Hollmann-fordítást is, csak hogy a két idegen kéz, Szén Antalé és Batsányié, egyidejűsége utal. Persze tudjuk, Kazinczy gyakran másolt kézírásokat nagy pontossággal, volt, hogy finom, vékony, átütő papírt használt, de ilyen adataink főleg aláírások lemásolásáról vannak, s itt hosszabb szövegekről van szó. Kétségtelen némi bizonytalanság, de a csomó elejének töredékessége és az eredeti kézírások elég erős érvnek tűnnek a kéziratok budai keletkezése mellett. Egy másik bejegyzés azonban még további kételyeket támaszthat e következtetést illetően. Láttuk, hogy a Barco generálishoz szóló 1795. augusztus 31-i levelet Kazinczy 1803. április 10-én másolta a kötet első csomójába. Ugyanezen a napon, ugyanezzel az írással azonban a második nagy csomóban is található egy jegyzése, a legutolsó lapon lévő másolat fölé utólag, a lap tetejére írva:

Ér Semlyén, 10d. Apr. 1803. – Gróf Sigray Jakabnak kivégzése után két holnap múlva, egy könyvet, mellyet a' boldogtalan Sigray olvasott, Tansics Ignácznak vittek olvasni, 's Tansics abban az itt következett Anglus sorokat Sigraynak kezével írva lelte. Németre Tansics tette által a' mi kedvünkért.

Az egyértelmű, hogy a jegyzés sorrendileg akkor került a lapra, amikor a szöveg már ott volt, s ennek az ideje 1803. április 10., kérdés viszont, hogy a szöveg is ugyanekkor-e, avagy korábbi, egyenesen a fogság idejéből való. Az íráskép alapján egyidejűnek tűnik a másolat és a jegyzés, legalábbis jellegük nagyon hasonló, s a megelőző lapok kézírásával is elég feltűnő a hasonlóság, különösen a német szöveg esetében. A 177. lapon lévő másolat azonban nem folytatólagosan következik, noha a 176b oldal alsó harmada szabad, a csomóban eddig az ilyen helyeken már az új szöveget kezdte meg Kazinczy, s az itt véget érő másolatok között Sigraynak három verse is szerepel, Kazinczy autográf életrajzi kommentárjaival ellátva. További eltérés, hogy a 177. lapon egészen a lap legaljáig tart a szöveg, míg az előzőekben kb. két sornyi alsó margó figyelhető meg. Mindezek alapján feltételezhető, hogy ez az egy lapnyi szöveg utólag került a csomóba lejegyzésre, az 1803-as jegyzéssel egyidőben. A keletkezés körülményeit illető, eddig felsorolt lehetőségek valamilyen mértékben mind elképzelhetőek, de a kötet összes bejegyzésének tanulságait figyelembe véve ez utóbbi lehetőség tűnik a legvalószínűbbnek. Ennek értelmében tehát a kötet mindkét csomója eredetileg Budán készülhetett, aztán ezeket Kazinczy 1803 elején kiegészítette a budai fogság idejéből származó más szövegek saját kezű másolataival (Barco-levél, Hollmann-fordítás, Sigray-kijegyzés), amely másolatok az eredeti csomók végén helyezkednek el, pontos keltezéssel ellátva.

25 Itt 170b–171a: *A' Nefelets virág*; MTAK K 632, 19a: *A' Nefelets*.

26 A jegyzetet közli a kritikai kiadás: FN, 44., vö. még a körülményekről: 43.

c) a második csomó két saját verse és a *Studiumok*-kötetek

Közvetlenül az előbb áttekintett másolatok előtt és után, német és francia versmásolatok között két magyar nyelvű szöveg is található, melyek az ugyanott lemásolt Klopstock-, illetve Kleist-versek Kazinczytól származó fordításai:

166b: Blidlihez. Budán, a fogságban. 13. Jan. 1795. [Klopstock: *An Lyda*]

173a: Chloe. Kassán, Jan. 20. 1794. [Kleist: *Amyntas*, Kazinczy itt is *Lalage* címen említi²⁷]

Mindkét vers megtalálható tisztázatlanul a *Studiumok* 2. kötetébe kötött egyik csomóban is (*Korai versek II.*), a Hamlet-nagymonológ nem ismert keletkezési idejű verses fordításának kezdetét tartalmazó lapokra utólagosan írva (az egyik a fogalmazvány, a másik a tisztázat hátoldalán van). További közös vonásuk, hogy mindkettő a Radvánszky-lányokhoz, Terézhez és Polyxénhez szól. Elképzelhetőnek tartjuk, hogy éppen a címzettek miatt mozogtak együtt e versek a szövegcsoportokban, de ez nem több hipotézisnél, így célszerű inkább arra koncentrálnunk, hogyan jöhettek létre e források, s hogyan viszonyulnak egymáshoz.

Az első vers dátuma azért figyelemreméltó, mert megelőzi a fogság enyhültebb szakaszát, mikor szabadon írhattak, dolgozhattak, s ez számos kérdést vet fel. A dátum eredetiségét nincs okunk megkérdőjelezni, anyjának írott, 1795. február 25-i levelében is említést tesz Kazinczy a vers születéséről: „Az a’ kis szerencsém, hogy festeni tudok, ’s verseket írok, nagy gyönyörűségemre van most. Klopstocknak egy énekét, mellyet könyv nélkül tudtam, lefordítám, úgy holmit Wielandból, ’s a’ szobám falán egy szép Pallás fej, egy Medúza és holmi egyéb van már.”²⁸ Az említett Klopstock-fordítás az időpontok és a leírás egybeesése alapján nemigen lehet más, mint a jelen vers.²⁹

A fordítás rögzítésének módja azonban kérdéses, mivel ugyanebben a levélben korábban azt írta: „Író szerszámaim ugyan nincsenek: és ezt nagyon érzem”.³⁰ Erről a rövidke versről feltehetjük, hogy miként emlékezett az eredeti német szövegre, úgy a fordítást is emlékezetében rögzítette, s csak később, adandó alkalommal írta le, netán éppen a budai fogság enyhültebb szakaszában, a jelen vizsgálat tárgyát képező csomóba. De Wieland *Gráciáinak* fordítása, ami a *Budai papirosaim* első csomójában Wielandtól szerepel, s aminek forrásszövege nála volt a fogságban, s amire így elsődlegesen gondolhatunk Kazinczy ezen utalása kapcsán, ehhez már kicsit hosszúnak tűnik.³¹ Igaz, Sallustiusból fordított részeket is megőrzött emlékezetében, de azok sem voltak hosszúak.³² A másik eshetőségre az idézett levél második fele utal, az, hogy a szobája falán már ott vannak rajzai és „holmi egyéb” is. Szilágyi Márton idéz egy (többszöri áttétellel fennmaradt) korabeli emlékezetét, mely szerint a „Martinovics-féle

27 A korban e címen is ismert volt, így szerepelt az Urániában is; lásd erről: SZILÁGYI Márton, *Kármán József és Pajor Gáspár Urániája*, Debrecen, 1998, 137–139, 427–430.

28 KazLev. II, 399, FN, 154.

29 Hasonlóan vélekedik Szilágyi Márton is (FN 364).

30 KazLev. II, 398.

31 FN, 70.

32 Teleki Sámuelnek, 1802. aug. 6. = KazLev. XXII, 47–48.

pörben elítéltek szobáik, illetőleg börtöneik falait képekkel és versekkel rajzolták és irták tele”.³³ Ez alapján gondolhatunk arra, hogy a verset is a falra karcolta fel Kazinczy, de hosszabb szövegre, így a Wieland-fordításra nézve ez sem jelent magyarázatot, s kérdéses, hogy onnan hogyan tevődött át írásba (mert vagy közvetlenül ott kellett volna átmásolnia, vagy megint az emlékezet jöhet szóba).

Még két másik módszert ismerünk Kazinczytól, mellyel a fogság idején titokban feljegyzéseket készített (mert a saját vérével való írás, amiről ugyancsak van adatunk, nem tekinthető azért rendszeresen használt megoldásnak).³⁴ Az egyik módszer szerint ecetben áztatott rozsdá helyettesítette a tintát, ilyen kézírás több is fennmaradt a munkácsi időből, titokban szerzett papiroson vagy könyvek lapjainak üres felületein. A másik módszer szerint egy hegyes tárggyal betűket karcolt csokoládépapirosba vagy könyvbe, erről egészen 2010-ig csak Kazinczy emlékezéséből tudtunk, ekkor azonban előkerült két Kazinczy által használt Baróti-kötet, amelyek borítóján karcolt szöveg található.³⁵ A rozsdás tinta a munkácsi időszakhoz kötődik, a karcolásos módszer használatáról budai fogsága kapcsán tesz említést Kazinczy, a május 30-i bejegyzésnél, ami bővebben megismétli egy 1822-es, másolatban fennmaradt jegyzését: „Fogságom egész ideje alatt, 2387 nap nem vala papirosunk, nem tintánk, hanemha lopva. – Budán 1795. csokoládát hozaték, nem a csokoláda, hanem a papirosa miatt, hogy egy ruhámban maradt gombostűvel rá surkálhassam verseimet, a mit csinálók.”³⁶ Ez olyan módszernek tűnik, amely alkalmazható volt a budai fogság első szakaszában is, s így mód lehetett az akkor készült szövegek megőrzésére, majd adandó alkalommal történő lemásolására, például a *Korai versek II.* csomójának üres oldalaira. Hogy így történt-e, nem tudjuk, tehát a rendelkezésünkre álló szövegforrások előzményforrásait nem tudjuk kellő biztonsággal meghatározni, legfeljebb az egymáshoz való viszony feltárása biztat sikerrel, legalábbis az egyik esetben.

A Kleist-fordítás szóban forgó két forrásának szövegállapotai szétartóak, nem vezethető le egyik a másikból, egyidejűek és különbözőek is lehetnek. A Klopstock-fordítás esetében ezzel szemben viszonylag egyértelmű helyzetet találunk. A *Korai versek II.*-ben található rájegyzés noha tisztázata, de csak az első szakaszt tartalmazza, a második szakasz utóbb más színű tintával van alá írva, az első szakasz átjavításával egyidőben. Ez az átjavított, kipótolt szöveg teljesen megegyezik a *Budai papirosaimban* lévő szöveggel, így sorrendileg mindenképpen ez utóbbit kell későbbinek tartanunk (ellenkező esetben azt kellene feltételeznünk, hogy a már elkészült tisztázata állapotát utóbb rávezette egy töredékesen maradt korábbi változatra, s ez éppen a töredékesség miatt nem nagyon valószínű).

33 FN, 364. Az idézett forrásban Szöllösy Károly közli a Zsigray, Szláv János és Szén Károly celláinak faláról feljegyzett rövid verseket, ezek között azonban nincs olyan, melyet Kazinczy feljegyzéséből is ismertünk eddig. Vö. *Martinovics és társainak bűnpöre*, Arad és vidéke, 2(1882), júl. 27., 170. sz.

34 Lásd anyjának írott levelét, 1799. jún. 16. (KazLev. II, 430–431), ugyanezen a napon azonban már ceruzával ír levelet a Radvánszky lányoknak (427–429).

35 Minderről részletesen I. Czifra Mariann tanulmányát, amelyben közli a karcolt szöveget is: *Kazinczy könyvei nyomában*, MKsz, ÉVF(2012), 425–440.

36 FN, 47; vö. 81.

Mivel a szövegidentitás keletkezési idejéről Kazinczy 1795. január 13-t jelölte ki, s a sorrendben második, a *Budai papirosaim* jelen csomójában található lejegyzés 1795 nyarára (az elhelyezkedéséből ítélve július 20. előttre) tehető, így a *Korai versek II.*-ben található lejegyzés e két időpont közé eshet. Minthogy azonban Kazinczy csak június 15-e körül kapta vissza lefoglalt kéziratait, így arra kell gondolnunk, hogy e verscsomója is ezek között lehetett. Ez magyarázatot adna arra is, miért ide jegyezte be utólagosan e két versét, noha 1791 után már a *Korai versek III.* csomóját használta jegyzőfüzetként (persze csak ha az nem volt a visszakapott kéziratok között). Mindezek alapján a *Studiumok* kötet korai verscsomójába a június közepe és július közepe közötti egy hónapban írhatta be a *Blidlihez* elkészült egy versszakát, majd ezt kipótolta és átmásolta tisztázatlanban a *Budai papirosaim* közé. Analógiásan ez alkalmazható a Kleist-fordításra is, de hangsúlyozzuk, mindez csak hipotézis, igaz, az adott helyzetre ennél jobban illeszkedő magyarázatot nem találtunk, s mindez illeszkedik a szóban forgó kötetekről tett eddigi megállapításainkhoz is.

Hogy miért csak e két vers szerepel itt, arra talán az jelent magyarázatot, hogy az eredetijük másolatai mellé kerültek lejegyzésre, mintegy azokhoz kötődve. Kazinczy a fogság alatt azonban más verseket is írt, ezekből néhány megtalálható a másik *Studiumok* kötet korai verscsomójának egy fogásában,³⁷ a kézírás alapján jól elkülöníthető lejegyzési réteget alkotván. A lapok tetején mindig dátum és helymegjelölés, majd a vers (alattuk és a lapok hátoldalán későbbi bejegyzések):

a' Spielbergi várban, 1795. Octoberben.

31. Mart. 1796. Brünnben.

Kufstein, 1800. Martiusban.

22. Jún. 1800. Kufstein.

Jól látható, hogy itt csak a budai fogság utáni időből származó verses feljegyzések vannak, utólagos lejegyzésben, mert az öt év alatt keletkezett szövegek egységes írásmódja másként nemigen képzelhető el. A kötet más verseihez tett utólagos kommentárok, javítások kiegészítések közül néhánynak a kézírása megegyezik e versekével,³⁸ ami pedig a kötet egészének a versek lejegyzésével egyidőben történő átfésülésére utal. A 13a lapon a Young-fordítás jegyzetének korrekciója ugyanezzel a kézírással készült, s ezt datálta is Kazinczy: „Ér-Semlyén 3. Febr. 1803.” Ez az időpont megegyezik a *Messziás* új kidolgozásának keletkezésével³⁹ és 11 nappal előzi meg a Hollmann-fordítás másolatának befejezésekor a *Budai papirosaim* első csomójába jegyzett dátumot, vagyis ezúttal is a fogság előtti és alatti kéziratok átdolgozásának, rendezésének köteteken átnyúló egyidejűségét konstatálhatjuk. Figyelemreméltó a kommentár is, melyet korrekciójához fűz: „És így a verset meg kellene változtatni, ha megérdemlené.” De a verset már nem változtatja meg, mert már nem tartja arra érdemesnek, s így dokumentumként rögzül ez is.

37 *Studiumok I.*, 8a–12b.

38 Ilyen javítás van például a 7a, 13a és a 23a lapokon, és még több más helyen is feltehető ez, kisebb bizonyossággal.

39 MTAK K 616, 14a.

4. „Miolta ismét élek...”

A Kazinczy-hagyaték 'egyorú félbőr kötésben' fennmaradt kötetének elvégzett vizsgálata alapján leszűrhető az az összefoglaló megállapítás, hogy fizikai jellemzőik hasonlósága nem pusztán véletlen, közöttük lényegi összefüggések mutathatók ki mind a tartalmat, mind a keletkezés körülményeit illetően. Egyértelműen megállapítható, hogy mindegyik kötet vagy a fogság előtti, vagy a fogságban keletkezett művek kéziratát, kéziratait tartalmazza, olyan kéziratokat, amelyeket új, érvényes változatokat készítvén Kazinczy már pusztán dokumentumként kezelte. A kötetekben található bejegyzések, dátumok pedig mindenütt egybehangzóan arra mutatnak, hogy e kéziratok dokumentum jellege 1802 végére kialakult, s az 1802 októberétől 1803 áprilisáig terjedő mintegy félévnyi időben Kazinczy lezárta, összerendezte, kommentálta ezeket. Fel kell figyelniük a mindegyik kötetnél közös gesztusra: a dokumentummá vált, lezárt kéziratot vagy a maga számára archiválta vagy elajándékozta Kazinczy, ezt a tényt bejegyzései rögzítik. Hogy a kötetek bekötetése is ekkortájt történt-e (legkésőbb 1804 februárjáig), nem tudjuk, csak a *Studiumokra* nézve állítható ez bizonyosan, de az analógia elve alapján ugyanezt feltételezzük a többi esetében, még akkor is, ha sok a bizonytalanság a filológiai adatok hiánya vagy ellentmondásai miatt.

A kötetek összeállításában megnyilvánuló archiválási törekvés egyszerre kíván emléket állítani az elszenvedett fogságnak és lezárni a fogság végéig terjedő pályaszakaszt, ennek hátterében pedig felsejlik az „egyveleg írások” kiadásának új terve, melyről ugyancsak 1802–1803 táján vett fordulóján írott levelekben olvashatunk. Először Kozma Gergelynek szól erről Kazinczy, 1802. december 1-jén, két nappal azelőtt, hogy Festeticsnek felajánlja budai Gessner-fordításának kéziratát, majd Szentgyörgyi Józsefnek 1803. február 27-én, négy nappal azelőtt, hogy a Hollmann-fordítás elé bemásolja a Sáróy Szabó Sámuelnek szóló ajánlását, s kommentálja azt. Ez utóbbi levélben a kötetek beosztását és az eléjük tervezett ajánlásokat is olvashatjuk,⁴⁰ a korábbi levélnél tömörebben fogalmazott bevezető után:

Én *miolta ismét élek*, még nem nyomtattam semmit. Ez idén fogok. 'S engedd, hadd fecsegjek erről valamit, 's hadd melegítsem-el valamivel szívedet. 2387 nap mulva jövén vissza tömlöczömből, megtekintettem egykori nyomtatásaimat. Az Orpheusom' némelly lapjain kívül semmit nem olvashatom; ízetlenség és incorrectio minden. – Illó, helyre hoznom hibámat.⁴¹

Figyelemreméltó a megfogalmazás hasonlósága a Kozma Gergelynek írott levélben olvashatóval, a közlendő lényegi pontjai majdnem ugyanúgy hangzanak mindkét helyen. Megadja a fogságban töltött napok pontos számát, rögzíti viszonyát fogság előtti írásaihoz („kivéven egynehány lapjait Orpheusomnak, semmit nem olvashatok azokból,

40 A kötettervek alakulásáról és a pontos műcímekről l. részletesen a kritikai kiadás jegyzeteit (SZL, 1061).

41 KazLev. III, 28; saját kiemelés.

a' miket valaha közre bocsátottam"), s ebből vezeti le új törekvéseit: „Miólta ismét élek, a' Stylicának sokféle nemeiben tettem próbákat, 's nem sokára megjelenek velek.”⁴² Félkövérrrel kiemeltük a mindkét helyen előforduló különös, önértelmező megfogalmazást, amely az élet megszakíttóságának képzetével jeleníti meg a fogság éveit, szabadulását pedig mintegy újjászületésként. Hasonló szerkezettel és kontextusban, de kifejtettebben szólal meg ez a gondolat a Kozmához írott levélben pár sorral fentebb: „ezen 17 holnap alatt, a' miolta vissza vagyok adva hazám' Istenségeinek és a' Tokaj' egének, még semmit nem nyomtattattam”.

A *Budai papirosaimban* olvasható Hollmann-fordítás már idézett előszava megismétli ezt a szövegfordulatot: „2387 napig tartott fogságom után végre Munkácson 1801ben, Júniusnak 28dikán, eleresztetvén, és Hazám' Istenségeinek 's a' Tokaj' boldog egének vissza adatva, íme ismét kezemben van az Írás.” S a dátum sem kevésbé beszédes („szabadságom' 21dik holnapjának 3dikán, 1803, Martiusnak 3dik napján”), hiszen egy új időszámítás szerint is számol, miként a fentebb idézett levelekben, s tegyük hozzá, a korabeli levelek közül csak ezekben. Továbbá ugyanezen a napon, március 3-án kelt Kazinczy sokat idézett levele Puky Ferenchez, amelyben éppen a Hollmann-fordítás egyik alaptételére⁴³ hivatkozva fejt ki régebbi és újabb religióbeli hitvallását, a bekövetkezett fordulatot hangsúlyozva:

Itt vontam szoros számadásra magamat religióbeli állatásaimért. Itt jutottam-el arra a' pontra, mellyből – úgy vélem, úgy hiszem azt! – soha többé semmi ki nem mozdít. Nem ismerem az Istent és lelkemet: de szeretem, és ezt függésben lenni érzem ő tőle. Ebből áll Religióm.” S ez a fordulat egyáltalán nem függetleníthető ezúttal sem az elszenvedett fogságtól: „Ekkor ragadt meg az isteni gondviselés 's a' hohérszínig vitt.

A kérdéses hónapokban 1802–1803 fordulóján tehát az egész személyiséget átható, az irodalmi munkásságra és a világszemlélet legáltalánosabb kérdéseire egyaránt kiterjedő ön-újra-alkotás megy végbe, pontosabban: végső szakaszába jut a fogságban megkezdődött, s a szabadulással folytatódó folyamat. Ennek lenyomata a kéziratos kötetek összeállításában testet öltő archiválás és a kiadandó gyűjteményes kiadás tervének megformálása, s valójában a 'miolta ismét élek' formulája maga is. Mert bár ez a megfogalmazás közvetlenül a kiszabadulás óta eltelt időre vonatkozik, nem véletlen, hogy korábban nem találkozunk vele Kazinczynál, s később sem.⁴⁴ Ebben a formában mindössze négy levélben szerepel, a két idézett helyen kívül még ugyanekkor, egy Péchy Im-

42 *Uo.*, II. 514.

43 „A' természet, mondám magamban, soha nem áll-el a' maga oeconomiájától. Lenni – viritani – hervadni – elhalni! imhol az a' törvény, a' mellyet magának minden teremtményeire nézve kiszabott.” (KazLev. III, 35.)

44 A „miolta élek” persze sokszor, de szó szerinti jelentésben, s ugyancsak sokszor előfordul a fogságból való kiszabadulásra nézve akár hasonló jellegű megnevezés is. A kritikai kiadásban kiadott önéletrajzi szövegtörzsetben a szóban forgó formula nem tűnik fel.

rének írott 1803. április 22-i levélben,⁴⁵ majd még egyszer 1807-ben,⁴⁶ az ittenitől némi-
leg eltérő összefüggésben, de mindkétszer a fogság óta életében végbemenet fordulatot
hangsúlyozva. A „miolta ismét élek” formula a közvetlen jelentésen túl valójában az
1802–1803 fordulóján éppen lezáruló ön-újraalkotásnak a nyelvi megformálása, amely
éppen a lezárulás teremtette távolság miatt vált így megfogalmazhatóvá.

E formulának rendkívüli hatása az utóélete, a Kazinczy-értelmezésekben az idézett
levelek rendre előkerülnek, megalapozva a fogság előtti és utáni pályaszakasz között
vonható határvonalat. Fried Istvánnal⁴⁷ tartva nem gondoljuk, hogy ez rendkívül mély
és széles szakadék volna, sokkal inkább a *fordulat* kifejezést érezzük helyénvalónak
e tekintetben, még akkor is, ha Kazinczy maga a diszkontinuitást hangsúlyozza for-
mulájával. Sőt, éppen e formula jelentésének, használatának és érvényességi körének
vizsgálata alapján válik láthatóvá, hogy ezúttal is Kazinczy önképformálásának a ha-
gyományba való beleíródásával van dolgunk. 1802–1803 tágan értett fordulója belső
történéseinek ez kétségtelenül adekvát nyelvi alakzata. Ezt erősítik meg a dolgoza-
tunkban vizsgált egykorú félbőr kötésű kötetek is, munkássága egészében azonban,
miként a kor folyamataiban általában is, a folytonosság és az átalakulás sokkal bonyo-
lultabb szövevényével van dolgunk.

45 „Édes Uram Bátyám! **Miolta ismét élek**, az anyám személyén kívül Uram Bátyám az első, sőt az az egy,
a kitől jólétet veszek, s nem fogom elfelejteni soha, hogy azt nekem, nem kérve nyujtotta.” (KazLev. III,
54.) Erre hasonlító megfogalmazás hasonló kontextusokban még két további levélben fordul elő (Uo.,
341, 419).

46 Öccséről írja Kis Jánosnak, 1807. aug. 28-án: „Ifjú korában gondolkozásunk egy volt: **miolta ismét élek**,
soha egyyüvé nem férheténk.” (KazLev. V, 134.)

47 FRIED István, *Kazinczy neoklasszicista fordulata* = Uő, *Az érzékeny neoklasszicista*, Sátoraljaújhely–Sze-
ged, 1996, 44–60.